

A MISZTICIZMUSRÓL

A miszticizmus a rejtelmesség, a titokzatosság kultuszában áll. Hogy tehát fogalmával tisztába jöjjünk, mindenekelőtt az utóbbi mibenlétét kell meghatározunk.

Első megközelítésként azt mondhatjuk, hogy titokzatos az, ami ismeretlen előttünk. E meghatározásunkat azonban rögtön szűkíteni kell, mert nem mindaz, ami ismeretlen, már egyúttal titokzatos is. A természet jelenségeinek, a matematikai viszonyoknak, a történelem folyamatainak egy részét még nem ismerjük, azért ezeket mégsem mondjuk titokzatosaknak. Még pedig azért nem, mert reményünk van arra, hogy a tudomány haladásával majd megismerjük és megértjük őket. A merő ismeretlenségen felül még két mozzanat szükséges, hogy valamit rejtelmesnek mondjunk. Az egyik, hogy meg legyünk győződve arról, hogy az ismeretlen dolog nemcsak még most ismeretlen és érthetetlen előttünk, de hogy mindig az is fog maradni: ennyiben az, ami rejtelmes, nemcsak viszonylag és ideiglenesen, de föltétlenül és végérvényesen megismerhetetlen. Azonban ez még nem meríti ki a titokzatosság fogalmát. Hiszen meg vagyunk győződve, hogy pl. vannak oly területek a távoli csillagokon, melyeket sohasem leszünk képesek megismerni, de azért ezeket mégsem tartjuk rejtelmeseknek. Itt lép közbe az említett második mozzanat: bár ami rejtelmes, az örökké és föltétlenül ismeretlen, azért bennünk mégis bizonyos *sejtelemeket* vált ki. Mi táplálja és élteti e sejtelemeket? Ebben az irányban kell további nyomozásunkat folytatnunk; e célból mindenekelőtt a „sejtelem“ meghatározására kell törekednünk.

Sejteni annyit tesz, mint azt, ami előttünk ismeretlen, szubjektív úton kiegészíteni. Ha sejtem, hogy holnap mi fog történni, akkor bár nem tudom, hogy mi következik majd be, de viszont valami — magam előtt is ismeretlen forrásból eredő — föltevással élek arra nézve, ami holnap történni fog. Ennyiben a sejtelem szemben a tudással, a *hitnek* egy neme. Mindazonáltal óvakodnunk kell attól, hogy a vallási hittal egyjelentésűnek vegyük: a vallásos hit *bizonyosságot* jelent számunkra, míg a sejtelem tétova, de mégis egyirányban hajlamosító igaznaktartást képvisel. Honnan vesszük ez irányítást a sejtelemben? Mi indít bennünket arra, hogy adott esetben *mit* sejtünk?

Nem az óhajaink döntök itt: vannak rossz, kellemetlen sejtelemeink is, melyek igazolódását nem kívánjuk, sőt félünk tőle. Nem is az értelmünk által fölvetett valószínűség az, mely minden esetben sejtelemeinket meghatározza: mert gyakran annak a bekövetkezését sejtjük, amit gondolkodásunk épp nem tart valószínűnek s viszont amit valószínűnek tartunk, arról azt sejtjük, hogy mégsem fog megtörténni. Rózsás kilátások mellett lehetnek balsejtelemeink s kétségbeesettnek látszó helyzetben is sejthetjük sorsunk közeli jobbrafordultát.

A sejtelem mindenképen bizonytalansággal jár: valami alaktalanság, határozatlanság van benne s ezért mindig nyugtalanító. A sejtelem csak *kezdeté* az ismeretlennel szemben való állásfoglalásnak, mely még nem szilárdult hitté. E tétovázás némileg rokon a szkepszissel, bár lényegesen eltér tőle. A szkeptikus ember belenyugszik abba, hogy nem tud behatolni az ismeretlenbe, a sejtő ember azonban szenved a bizonytalanságtól, menekülni akar belőle. A sejtelem nem is marad meg sokáig e tétova állapotában, hanem hamarosan bizonyossággá érlelődik. E bizonyosság nem lehet tudás, hiszen az általunk vizsgált sejtelem épp a megismerhetetlenre vonatkozik, s így csak a *hit* irányában fejlődhet. A sejtelemből kialakuló s az abból táplálkozó hitet nevezzük *miszticizmusnak*.

A misztikus hitnek egyik sajátossága épp a *közvetlenség*. Ez abban áll, hogy a misztikus hívő a maga hitét *önmagából* meríti: elsősorban a *maga* lelki élményei tükröződnek abban vissza s nem mások megformulázásai teszik ki annak tartalmát. Itt érünk a miszticizmus szívéhez: a miszticizmusban a hit egyéni ősforrásánál vagyunk, amint az őserővel az egyéni élményből fakad. Mily élmények termelik az így értett hitet? Immár erre a kérdésre redukálódott a miszticizmus problémája.

A legegyszerűbb emberi élet tapasztalásai is *két* alapmeggyőződést alakítanak ki. Az egyik, hogy életünk törekvései s az őt környékező nagy világ között bizonyos benső és mély *harmónia* áll fenn; a másik, hogy mindazonáltal a világ folyása gyakran gátolja életünk kibontakozását s hogy ennyiben fájdalmas *diszharmónia* van köztünk és a világ között. Ha az előbbi eset nem állana fenn, akkor a jövőbe vetett minden bizalom, minden remény s minden határozott cselekvés s bármely szerves alkotás lehetetlen volna. Ha nem lennének ösztönösen és erősen meggyőződve arról, hogy a jövő nagyjában úgy fog alakulni, amint azt várjuk — jöllehet már a következő pillanat tartalmát sem ismerjük —, minden emberi ténykedés már csirájában elsorvadna. Ennyiben — bármily paradoxnak tűnik is fel ez az állítás — az a misztikus hit élteti a legprózaibb hétköznapi cselekvésünket is, hogy köztünk s a mindenség lényege között valami mélységes, titokzatos megegyezés van, amelyre egész bizalommal építhetünk.

E misztikus állásfoglalásunk oly szilárd, hogy amíg az élet erős és hatalmas folyamként tör előre — az ellenkező fájdalmas tapasztalatok sem ingathatnak meg hitünkben. Az egészséges, de — most már tudjuk — misztikus életfölfogás mélységesen meg van arról győződve, hogy a mindenség s a magunk életében is a harmónia, a siker, az öröm a szabály s a diszharmónia, a bukás, a fájdalom a kivétel. Az egészséges élet ez optimizmus misztikus alappal bír, a diszharmónia konstatálása ellenben inkább az értelmi megállapítás dolga. Az előbbi a még ismeretlen *jövőre* irányul, az utóbbi a *mult* keserves tapasztalatain épül. Íme, kezdjük el fölismerni, hogy miszticizmus nélkül nincs élet, hiszen a miszticizmus legmélyebb lényegében nem is egyéb, mint az élet és a világ mélységes harmóniájának hite, mely minden csalódáson, fájdalomon és diszharmónián túl diadalmasan áll fenn.

Megállapítottuk, hogy a misztikus hit épp az örökké ismeretlenre, az elménk által kifürkészhetetlen titkokra vonatkozik. Midőn tehát a bizakodó élet mélységes miszticizmusára terelődik figyelmünk, fölvetődik az a kérdés, hogy mily formát kell öltenie a misztikus gondolkodásnak, amelylyel épp e bizalmunkat kifejezzük? Mert bármily különösen hangzik is,

de az ismeretlenről is csak ismeretek alapján szólhatunk s így a misztikus sem kerülheti el, hogy arról, amit örökké megismerhetetlennek tart, mégis valamiképen számot ne adjon magának. Világos fogalmak segítségével ez természetesen nem történhet, mert hiszen fogalmaink kritikailag átszűrt megismerésünk termékei — s így nem alkalmazhatók oly dolgok megjelölésére, melyekről eleve meg vagyunk győződve, hogy sohasem tudjuk őket fogalmaink körébe vonni. E látszólagosan eldönthetetlen dilemmát a kifejezésre törekvő lélek megoldotta a *szimbolikus megismerés* tényében. Minden idők nagy misztikusai — akik úgy viszonylanak az átlagember öntudatlan misztikus életéhez, mint a nagy gondolkodók a közönséges halandó gondolkodásához — szimbolumokkal fejezték ki az örökké megismerhetetlenre vonatkozó állásfoglalásukat. A jelkép ama fajtája, mellyel élnek, nem merőben csak *emlékeztet* egyébként ismert dolgokra — mint pl. az egyiptomiak hieroglifjei egyes szavakra —, hanem a kimondhatatlant, az érthetlent akarják kifejezni s így azt bizonyos fokig mégis megjelölni és érthetővé tenni. Mindez csupa ellenmondásnak, zavaros találgatásnak látszik, — amíg nem fedezzük föl, hogy a „megértés“ és „megértetés“ *kétfélet* jelenthet. E különbséget legecélszerűbben néhány példán szemléltethetjük.

Ha valakinek bebizonyítom, hogy kétszer kettő négy, akkor ezt oly világosan látja, hogy az ellenkezőjének lehetetlenségéről, tehát pl. hogy kétszer kettő öt — is meg van győződve. A tudás ebből a szempontból abban áll, hogy csak *egyféle* állítás lehetőségét látjuk be s fölismerjük, hogy minden másféle állítás helytelen. Ezzel ellentétben, ha a Jelenések könyvének valamely állítását magyarázzuk, pl. hogy „a nagy állat“ hét szarva Róma hét halmát jelenti, — sohasem mutathatjuk ki, hogy *csakis ez a megfejtés* lehetséges. Ahogy a történelem folyamán valóban megtörtént, hogy az Apokalypsis ugyanazon képét nagyon különböző módon magyarázták. Mi az oka e különbségnek? Nyilván az, hogy minden misztikus magyarázat nem egyértelmű fogalmi megismerésre, hanem valamely *értékelésre* épít. Aszerint, hogy *mit* tartok a legértékesebbnek, változni fog a misztikus gondolkodás magyarázata: az Antikrisztust például mindenki abban fogja látni, amit a legnagyobb gonoszság megtestesítőjének tart. Más szóval: a misztikus gondolkodást egy irracionális, észben nem megalapozott, nem egészen szabatos kifejezéssel élve: érzelmi állásfoglalás határozza meg. Minden ilyenfajta magyarázat s „megismerés“ joggal misztikusnak mondható. *Goethe* például — kit igen tévesen minden miszticizmustól ment, klasszikus világosságú gondolkodónak tartanak — egyízben így szólt Eckermannhoz: „Jeder Zustand, ja jeder Augenblick ist von unendlichem Wert, denn er ist der Repräsentant einer ganzen Ewigkeit.“ E megállapításnak az képezi az előföltevéését, hogy ami örökkévaló, az értékesebb, mint ami mulandó: a fel- és letűnő pillanatok tehát onnan merítik értéküket, hogy bennük is az örökkévalóság tükröződik vissza. *Goethe* minden értékelése következetesen azt vallja, hogy csak a soha el nem múlnak van igazi értéke: ebben egyetért *Platon* és a kereszténység tanításával. Ámde ezt nem indokolja meg, ahogy lehetetlen is avval, ki ellenkezőleg: azt állítja, hogy csak a futó pillanatnak van értéke, — vitába szállani. Kimutathatjuk, hogy önmagának ellentmond, ha a maradandót értéktelenebbnek tartja a mulandónál — de *meggyőzni* őt erről nem fogjuk. Lelküink legmélyén, nemesak értelmünkkel, de egész valónk

minden porcikájával kell értékelnünk, hogy ebből az életet átható meggyőződés fakadjon. E téren valóban áll *Hamann* paradox megállapítása, mely szerint „ein Satz kann noch so unumstößlich bewiesen sein, ohne deshalb geglaubt zu werden“. Midőn *Liszt Ferenc*, e mélységesen misztikus nagy lélek, így szól: „Mon coeur se brise et se consume incessamment dans je ne sais quelle attente infinie“ — akkor oly magatartást árul el a mindenséggel szemben, mely nem észbeli belátáson alapszik, de egyénisége titokzatos gyökereiből hajt ki s ezért abban, aki maga nem érzi az örök tökéletesség után való olthatatlan sóvárgást, sohasem volna felidézhető.

Talán nem egészen találó kifejezéssel azt mondhatjuk, hogy a misztikus megismerésben van valami önkényesség, mely az értelmi megismerés terén teljesen hiányzik. E sajátság a miszticizmus forrásának egyéni voltából fakad. Épp mert ily egyéni, általános fogalmakban soha teljesen ki nem fejezhető élményekből ered, kénytelen a misztikus *jelképekhez* folyamodni, hogy, ha nem is teljesen egyenértékűen, de mégis valahogyan kifejezze misztikus hitté fokozódott sejtelmeit. A „szimbolikus megismerés“ tehát nem valódi megismerés, csak *kifejezés*, nem tudás de — művészi alkotás. A műalkotás is jelkép, mert szimboluma azoknak az érzelmeknek, törekvéseknek és gondolatoknak, melyeket a művész magában átélt. Ennyiben minden művészetben van misztikus elem s minden igazi misztikus kifejezésben mélységes poézis nyilvánul meg. Az itt feltáruló problémákat azonban e tanulmány szűk keretében nem tárgyalhatjuk, hanem ehelyett térjünk vissza, az immár elért tanulságokkal gazdagodva, a miszticizmus és az élet viszonyának kérdésére.

Láttuk, hogy nincs előretörő, fejlődő, tehát erős és gazdag élet miszticizmus nélkül. Élni annyit tesz, mint lelkünk legmélyéből s nem értelmi belátásból fakadó bizalommal belekapcsolódnunk a mindenség nagy életébe. Alapja az a hitté erősödő sejtetem, hogy a mi legbensőbb lényünk rokon a mindenség végső alapjával s hogy minden ideiglenes látszat ellenére mindazt, ami létezik, mélységes harmónia hatja át. Más szóval: a miszticizmus az örök Jóságba vetett hitet jelenti, amely nélkül csak sorvadás és halál van e világban. Ámde minden emberi életnyilvánulat elferdülhet: bármely szerv bármely működése is beteggé válhat. A miszticizmusnak is van egy egészséges és egy egészségtelen formája, melyek ismervét a mondottak után már nem lesz nehéz meghatározni. Ha helyes nyomon járunk annak a feltárásával, hogy a fejlődő étellel magával a miszticizmusnak egy bizonyos — rendszeren öntudatlan — formája van egybeforrva, akkor ebből bátran levonhatjuk azt a tanulságot, hogy csak az a miszticizmus lehet egészséges, mely *éltet*, vagyis amely az életet fejleszti, nem pedig elsorvasztja. Az élet pedig tevékenység, mely ha nem is nyilvánul külső cselekvésben, mint erős szellemi aktivitás válik valósággá. Az egészséges miszticizmus tehát nem szenvedőleges, de erősen tevőleges magatartást eredményezhet. Így nyer magyarázatot amaz, első tekintetre annyira meglepő jelenség, hogy a nagy misztikusok erős gyakorlati érzékkel bírnak. *Loyolai Szent Ignác* csodás agilitást és szervezőképességet árul el, mely csak erős gyakorlati érzékkel és emberismerettel párosulva vezethetett sikerre. Minden időknek talán legnagyobb misztikusa: *Szent Teréz* kolostorának gazdasági ügyeit mindenkit meglepő ügyességgel vezeti és lendíti fel. Az angol puritánok s a német pietisták Közismerten ügyes kereskedők voltak. S általában: a szerzetesi tevékenység példái mutatják,

hogy épp a kifejlett misztikus érzék a való világ átalakítására készíti az embert, mert misztikus lélek szemében a földi élet is csak jelképe örök tartalmaknak s ezért csak avégből szabad tőle ideiglenesen elfordulnunk, hogy annál nagyobb erőt gyűjtsünk annak nemesítésére.

Ezzel szemben az egészségtelen miszticizmus elsorvasztja az életet: nem tevékenységre, de passzív magatartásra készíti. Az újabb valláslélektani kutatások szerint maga az extázis állapota nem beteges jelenség, hanem a lélek életének rendkívüli körülmények között való megnyilvánulása; a nagy misztikusoknál rendszeresen meg is találjuk. Az elragadtatás időnként való felmerülése tehát még nem alkalmas arra, hogy a miszticizmust egészségtelennek minősítsük. Ellenben a merőben álmódzó magatartás, a tisztán önző magabamélyedés, amint azt pl. az indiai misztikusoknál gyakran észleljük, már az egészséges miszticizmustól való elhajlást árulja el.

A miszticizmus beteggé különösen azért válhat, hogy nem tud szilárd és rögzített hitté kristályosodni, hanem merőben az amorf sejtés állapotában marad. Ekkor, érthető okokból, könnyen fékevesztetté válik s a lelki egyensúly olyfokú megbomlására vezethet, mely az életet többé nem szolgálja, hanem azt inkább lerontja. Ebben a veszélyben forog a modern miszticizmus számos formája, mely elszakadva a pozitív vallások szabályozó és mérséklő talajától, elszabadult léghajóként a szelek és viharok önkényének van kiszolgáltatva. Ily módon a misztikus élet valóban nem gazdagodik, de szükségképen eltorzul: mert csak a nyugodt elmélyedés csöndjében nyílnak ki a misztikus élet csodálatos rózsája; ennek előfeltétele azonban az a lelki béke és egyensúlyozottság, melyet csak a hitbéli kötelektől nem gyötört pozitív vallásosság biztosíthat. A nyugtalan modern ember csodálatos felületességét mutatja, hogy sokan például a teozófusok vagy a spiritiszták zavaros és mindenfelől kritikátlanul összehordott tételeiben keresik azt az irányítást, melyet a pozitív kereszténység tanításában is megtalálnak — hiszen a teozófia és a spiritizmus is nagyrészt onnan merítette őket. *Willmann*, az idealizmus nagy történetírója vonja le azt a mély tanulságot az emberi szellem történetéből, hogy minden egészséges vallásnak két eleme van: a misztikus és a törvényszerű mozzanat. Az előbbi az egyéni élet mélységéből fakad, az utóbbi a vallás történeti életéből származik. E kettőnek egyensúlyban kell állania, hogy a vallási élet valóban mély és egyúttal fegyelmező legyen. A magunk részéről hozzátehetjük: csak ez a külső keret, mely az egyéni életet szertelenségektől megóvjá, lehet az egészséges, termékenyítő miszticizmusnak is melegágya.

Nagy titkok világában élünk. Életünk legkisebb hétköznapi eseménye is mély rejtelmeket takar, melyeket teljesen megoldani sohasem leszünk képesek. Ismeretlen örvények és szakadékok fölött járunk s talán nem is sejtett fényesség vesz körül bennünket. Ismeretlen tartalmú álomból ébredünk születésünkkor s hasonlóba térünk vissza a halálban, Prospero szavaival élve „our little life is rounded with a sleep“. E rejtelmek és titkok sötét őserdejében vezetőre van szükségünk: enélkül eltévedünk és elveszünk. Ily kalauzt adott a Gondviselés minden ember egészséges miszticizmusában, amely hitet, reményt és szeretetet jelent. Becsüljük meg és óvjuk e kincset: értékesítését ne bízzuk kontárokra és zavaros fejű álprófétákra. A lélek vezetése nagy művészet, melynek helyes gyakorlása csak évezredek tapasztalatának és munkájának gyümölcse lehet.

Pauler Akos